

Подольнин Кость Туркало: доля учасника українізації

В статті простежується життєвий шлях, діяльність на ниві українізації подольнина К.Т. Туркала, вихованця подільської духовної семінарії і Київського політехнічного інституту, учасника національно – визвольних змагань 1917 – 1920 рр., репресованого радянською владою.

Ключові слова: Поділля, семінарія, українізація, педагог, учений, репресія.

Кость Туркало – подольнин, доля його пов'язана з Городочиною та Кам'янцем-Подільським, де пройшли дитячі і юнацькі роки.

Його життя, науково – педагогічна і літературна діяльність знайшли побіжне відображення в кількох виданнях В.П. Мацька, у науково – документальній праці В.І. Пристайка і Ю.І. Шаповала «Спілка визволення України», історико – літературному збірнику «Променистий і щирий мій краю» [2; 3; 4; 6].

Як і багатьом іншим, йому довелося бути учасником і свідком багатьох історичних подій: падіння самодержавства, I Світова війна, формування УЦР, членом якої був від військових, національно-визвольна боротьба 1917-1920 рр., голодомор, репресії.

Не обійшла його участь в українізаційних процесах. Для нього вона почалася ще в ході I Світової війни, коли стався розвал армії, розпочалася українізація військових частин. Саме тоді, у лютому 1918 року, почав викладати українську мову в школі перекваліфікації офіцерів, які перейшли на службу до української армії.

З початком коренізації (українізації) радянського зразка за направленням Київського міського лекторського бюро читав українську мову і українознавство в різних установах Києва. А 1923 року очолив лекторське бюро, координував викладацьку діяльність багатьох українських патріотів, що прийняли українізацію, як крок до національно-культурного відродження і працював до початку 1926 року [11, с. 23].

Одночасно дописував до різних газет, журналів, а 1923 року ще й отримав оплачувану посаду редактора технічного відділу Інституту української наукової мови (ІУНМ) Всеукраїнської академії наук. 1925 року очолив цей відділ, готував словники технічної термінології. Він зредагував російсько-український словник

ділової мови, який побачив світ 1926 року, а 1928 року разом з В. Фаворським уклав і видав «Словник технічної термінології» [5; 8].

Значно пізніше, вже в еміграції, опублікував низку статей і дві книги: «Тортури (автобіографія за більшовицьких часів)» і «Спогади»[9; 10; 11].

Варто зауважити, що всю цю мовно-літературну (викладацьку, наукову і письменницьку) працю здійснював не філолог, а хімік за професією. Звідки ж витоки тієї любові до мови, до рідної України?

Їх треба шукати, насамперед, у сімейному оточенні. Батько Тимофій Туркало, священник у Немирівцях, що на Городоччині, – виходець з Галичини, навчався у Львові, а гімназію і духовну академію закінчив у Холмі. Мати – теж галичанка. Від них і пішло розуміння національних святинь – ролі мови, слова рідного, традицій та обрядів у протистоянні асиміляції – русифікації та ополяченню[10, с. 173].

Його навчання в Кам'янецькому чоловічому духовному училищі та духовній семінарії співпало з піднесенням національного руху й революційної боротьби 1905-1907 рр. Вже в семінарії, попри жорсткі правила, мав можливість познайомитись з творами Т. Шевченка, І. Котляревського.

Влітку 1911 року подав документи до двох вишів – на природничий факультет Варшавського університету, куди приймали за конкурсом атестатів, та на хімічний факультет Київської політехніки, де складав вступні іспити. Проїшов в обидва, але зупинився на ближчому до дому Київському політехнічному інституті[10, с. 211].

Навчався успішно, брав участь у громадському житті, відвідував клуб «Родина», де не раз виступали українські письменники М. Вороний, Г. Чупринка та інші. Вступив до Української громади, працював у її термінологічній комісії. Восени 1912 року за дорученням Громади виголосив патріотичну промову на похоронах Миколи Лисенка. У Києві познайомився з Сергієм Єфремовим та ін.[10, с. 224].

Навчання перервала I Світова війна. На фронті займався прокладанням доріг, необхідних для армії, восени 1916 р. на ділянці Кутківці – Гусятин збудував 16 км дороги. У січні 1917 призначений начальником будівництва залізниці, біля Затурців у напрямку Хорохорина проклав 6 км залізничних колій.

Став свідком «вольниці», яка почалася після оголошення наказу №1. Згадував: «Непослух, відсутність дисципліни, биття, убивства, самосуди над офіцерами дезертирство. Солдати почали здирати з офіцерів погони, а подекуди дійшло до того, що прибивали погони до плечей офіцерам цвяхами»[10, с. 227].

Був нагороджений орденом св. Анни 3 ст.і переведений до 8-го залізничного батальйону в Києві. Вступив до Костянтинівської пішої військової школи, від неї обраний делегатом II Військового з'їзду, а відтак – до Центральної Ради, працював у комісії при Генеральному секретарстві військових справ, допомагав С. Петлюрі. Із захопленням Києва більшовиками перейшов у підпілля[10, с. 229].

У Києві одружився з Марією Ніловою, яка також мала літературні здібності, здійснила переклад українською деяких творів Ч. Дікенса, Дж. Лондона, Ж. Верна, В. Гюго, стала авторкою «Легенд про хліб» та ін.[4].

1921 року Кость Туркало викладав хімію, природознавство, українську мову на різних військових курсах, зокрема – у Школі червоних старшин.

Саме в цей час – час «червоного терору» – вперше пересікся з репресивною машиною більшовицької влади.Перший арешт стався влітку 1921 року. Звинувачували в причетності до підпільної організації в Школі червоних старшин, де навчались здебільшого вояки колишньої Української галицької армії.Із-за відсутності доказів через два місяці був звільнений[11, с. 12 – 13].

Вдруге заарештований у серпні 1929 року в справі Спілки визволення України. Оскільки Всеукраїнська академія наук в ній проходила як основне «контрреволюційне гніздо», то репресії не обійшли й Інститут української наукової мови, де К. Туркало очолював відділ підготовки словників технічної термінології. Оскільки інститут мав лише одну кімнату, то його співробітники виконували основний обсяг роботи вдома, час від часу збираючись на наради то в одного, то в іншого співробітника.Хтось жартома присвоїв цим зустрічам назву «ІНАРАК» – інститутські наради активу. Згодом цей жарт дорого коштував заарештованим науковцям, бо слідчий Южний ІНАРАКом назвав надуману ним підпільну організацію інституту, а жартівливе прізвисько К. Туркала «Буркун», дане колегами за похмурий вигляд, присвоїв йому як підпільну кличку[1, арк. 18].

Костянтин Тимофійович Туркало став учасником харківського судилища, що проходило в оперному театрі 42 дні – з 9 березня по 19 квітня 1930 року, від народження українського апостола Т. Шевченка – до воскресіння Ісуса Христа, що відзначалося того року 19 квітня. Із 45 засуджених раніше 31 належав до українських політичних партій, 6 були членами УЦР, 15 – вихідцями зі священницьких сімей, Володимир Чехівський – прем'єром уряду УНР. Всі вони були засуджені, 12 згодом розстріляні, 5 померли у в'язницях, 2 – після звільнення. Хвиля репресій накрила понад 30 тисяч осіб, у т. ч. в Кам'янці-Подільському, Дунаївцях, де депеушники намагалися сфальсифікувати місцеві філії СВУ[7, с. 140].

Костянтину Туркало того разу обійшлося трьома роками умовного засудження. Влада ще рахувалася із світовою громадськістю, демонструвала «об'єктивність», «справедливість» радянської судової системи.

Але буквально через півроку після звільнення, 14 жовтня 1930 року, стався третій арешт. Звинуватили в контрреволюційній агітації, схилили до співпраці в статусі «сексота» – «секретного співробітника». Не доказавши вини, випустили через 52 дні[11, с. 49].

Повернувся до науково-дослідного інституту, де працював до того, дізнався про арешт директора інституту академіка Опокова, який 1933 року загинув на засланні.

Останній, четвертий арешт, стався 3 січня 1931 року, рівно через місяць. У цей час ДПУ вже почало застосовувати увесь свій кривавий арсенал засобів впливу. Допит почався, як і для всіх, словами: «Ну, розказуй!».

В'язень сам мав придумати собі звинувачення, аби позбутись тортур. Багато хто так і робив. Кость Тимофійович був людиною особливого характеру. А тому переніс побої, підвальні камери з пацюками і водою по коліна, «дантистичний допит», після якого втратив два зуби, і «стілець» - тобто денне і нічне сидіння на стільцеві під наглядом вартового без сну і розмов упродовж кількох діб. К. Туркало витримав таких багатоденних стільців аж чотири. Витримав імітацію розстрілу. Катування продовжувалися доти, доки не дав згоду співпрацювати з карними органами[11, с. 61, 71, 105].

Після повернення з Лук'янівської в'язниці жив напівлегально, часто міняючи роботу й місце проживання. Однак на співпрацю з НКВС не пішов. Працював у Харкові, жив у с. Високому за 18 км. від міста. Потім на Донбасі – спочатку в селищі Хонжонковому, потім – у Єнакієво та Макіївці.

Прилаштувавши дружину в Микільській Слободі біля Києва, виїхав у Підмосков'я – село Петрово Городище. Звідти – знову до Києва, де влаштувався інженером у Торфосоюзі. Але вдома не ночував – не мав права на проживання в столиці. Ночував у знайомих, влітку нерідко – у кущах на березі Дніпра.

Коли 1940 року в Кам'янці-Подільському помер батько, не зміг поїхати із-за небезпеки чергового арешту.

Після листа на ім'я Й. Сталіна, перед самою війною, йому дали нарешті дозвіл прописатися в Києві спочатку на місяць, потім – на три. Там і застала війна[11, с. 168].

У такій ситуації прихід німців став для К. Туркала своєрідним порятунком. Очолив технічний відділ міської управи, восени 1943 року – управу Куренівського району. А 19 вересня 1943 р. покинув батьківщину й опинився в Польщі, згодом – Німеччині, а 1949 року – у США[11, с. 201].

Протягом 30 років проживання в США займав активну життєву позицію, залишаючись українцем – патріотом. Дав дітям пристойну освіту: син Зиновій (1921-2004) був інженером, публіцистом, автором низки спогадів, Ярослав (1924 - 2009) – хірургом, доктором медицини, полковником, автором низки медичних та історичних праць[4, с. 146 – 147].

Кость Туркало відійшов у вічність 17 жовтня 1979 року, не дочекавшись офіційної реабілітації, яка прийшла 1989 року.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Служби безпеки України, спр. 67098 Кримінальна слідча справа Туркала К.Т., т. 112. – 173 арк.
2. Мацько В.П. Білий цвіт на калині: довід. вид. / Віталій Мацько. – Хмельницький: Просвіта, 2001. – 174 с.
3. Мацько В.П. Реабілітований посмертно / Віталій Мацько // Променистий і щирий мій краю. Городок на Смотричі – 2: іст.-літ. зб. / упоряд. П. Кривий, гол. ред. В. Куфльовський. – Городок : Бедрихів край, 2010. – С. 153-157.

4. Променистий і ширий мій краю. Городок на Смотричі – 2: іст. – літ. зб. / упоряд. П. Кривий; ред. В. Куфльовський. – Городок: Бедрихів край, 2010. – С. 246.
5. Практичний російсько-український словник ділової мови : конторської та рахівничої / ред. К. Туркало. – К., 1926.
6. Пристайко В.І. Справа «Спілки визволення України» : невідомі док. і факти: наук. – док. вид. / Володимир Пристайко, Юрій Шаповал. – К.: Інтел, 1995. – 448 с.
7. Прокопчук В.С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.: монографія / наук. ред. П.Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – 600 с.
8. Словник технічної термінології / уклад.: К. Туркало, В. Фаворський. – К.: ДВУ, 1928. – Т. 1.
9. Туркало К. Спілка визволення України // Нові дні. – Торонто, 1969. – Жовт. (Ч. 237); Листоп. (Ч. 238). – С. 10-13; Груд. (Ч. 239). – С. 7-15.
10. Туркало К.Т. Спогади / Кость Туркало // Променистий і ширий мій краю. Городок на Смотричі – 2... – С. 158-236.
11. Туркало К.Т. Тортури (Автобіографія за більшевицьких часів) / інж. К.Т. Туркало. – К.; Нью-Йорк : Наша Батьківщина, 1963. – 202 с.